

УДК 316.3:316.347-046.36

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.12>**Колесніченко Максим Валентинович,***кандидат філософських наук,**докторант**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова**orcid.org/0000-0001-7685-2662**kmv@isgis.org.ua*

МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ КОГЕЗІЇ В ЕТНІЧНО ДИВЕРСИФІКОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується пов'язаність міжетнічної толерантності із соціальною когезією, зокрема їхні взаємовпливи. Представлений стан дослідження цих двох феноменів у зарубіжному та вітчизняному науковому просторах. Виокремлюються основні характеристики міжетнічної толерантності та соціальної когезії з особливим наголосом на їхню взаємодію. Значна увага у статті присячується просторам перетину (взаємодії) міжетнічної толерантності та соціальної когезії, як-от: ареали заселення змішаного етнічного (етнокультурного) походження, сфери виробничої діяльності та професійної зайнятості, сфери громадських активностей, сфери організаційно-професійних активностей, простори культурницько-розважального та спортивного характеру, сфери надання населенню послуг, сфери медійних активностей. Підкреслюється, що етнічні актори, беручи участь у соціальних процесах, ставлять за мету досягнення визначених інтересів, передусім соціального благополуччя, економічної рівності та формування комфортного етнокультурного довкілля свого проживання на рівні громади, регіону, суспільства загалом.

Важливе місце у статті відводиться з'ясуванню перспектив взаємодії міжетнічної толерантності та когезії в сучасному українському суспільстві. Окреслення перспектив базується на результатах моніторингу соціальних змін, які мають місце впродовж понад двадцяти років.

У статті поданий аналіз стану дослідження в зарубіжній і вітчизняній соціогуманітаристиці на сучасному етапові.

Ключові слова: етнічно диверсифіковане суспільство, міжетнічна толерантність, соціальна когезія, простори перетину міжетнічної толерантності та соціальної когезії, міжетнічна взаємодія, науковий дискурс.

Kolesnichenko Maksym,*PhD, Doctorant**National Pedagogical Dragomanov University**orcid.org/0000-0001-7685-2662**kms@isgs.org.ua*

INTERETHNIC TOLERANCE AS A FACTOR OF SOCIAL COHESION IN AN ETHNICALLY DIVERSIFIED SOCIETY

The article analyzes the connection between interethnic tolerance and social cohesion, in particular their mutual influence. The state of research of these two phenomena in foreign and domestic scientific spaces is presented. The main characteristics of interethnic tolerance and social cohesion are highlighted, with special emphasis on their interaction. The article pays considerable attention to areas of intersection (interaction) of interethnic tolerance and social cohesion: areas with a population of mixed ethnic (ethnocultural) origin, areas of industrial activity and professional employment, areas of public activities, areas of organizational and professional activities, spaces of a cultural, entertainment and sports nature, spheres of providing services to the population, spheres of media activities. It is emphasized that ethnic actors, taking part in social processes, aim to achieve certain interests, primarily social well-being, economic equality and the formation of a comfortable ethno-cultural environment for their residence at the level of the community, region, and society as a whole.

An important place in the article is given to clarifying the prospects of interaction of interethnic tolerance and cohesion in contemporary Ukrainian society. The outline of perspectives is based on the results of monitoring social changes by Ukrainian sociologists that have been taking place for more than twenty years.

The article presents an analysis of the state of research in foreign and domestic socio-humanitarian studies at the current stage.

Key words: ethnically diversified society, interethnic tolerance, social cohesion, areas of intersection of interethnic tolerance and social cohesion, interethnic interaction, scientific discourse.

Вступні зауваги

Актуальність. Нині за умов посилення дії різного роду чинників (соціального, етнонаціонального, культурного, політичного характеру тощо), які вносять елементи контроверсійності в суспільний розвиток багатьох країн, передусім північноамериканських і європейських, питання соціальної когезії привертають все більшу увагу дослідників і практиків. Оскільки феномен соціальної когезії є складним і багатограним конструктом, то він перебуває в постійній взаємодії з низкою конструктів такого самого порядку (але не лише), на його формування й управління ним впливають чимало чинників, зокрема й пов'язаних з етнокультурними аспектами суспільних процесів. Серед таких чинників важливе місце посідає міжетнічна толерантність, особливо у країнах із поліетнічним складом населення й інтенсифікацією процесів етнічної диверсифікації (Дрожжина, 2006; Мунно, 2020; Мухтерем, 2005; Ротар, 2011; Хараджи, 2010; Хижняк, 2010; Bettelheim, 1949; Gaasholt, 1995; Ghosh, 2011; Jewtuch, 1989; Heyd, 2003; Müller, 2008, 2012; Vollhardt, 2008). За відомим американським дослідником толерантності/інтолерантності Джеймсом Гібсоном (James Gibson) (із яким ми погоджуємося – *М. К.*), «толерантність є одним із небагатьох життєздатних вирішень напруженості та конфлікту, спричинених мультикультуралізмом і політичною гетерогенністю: толерантність є основним ендорфіном (ланцюжком) демократичного політичного утворення» (Gibson, 2007, p. 21).

У зв'язку із цим актуалізується питання дослідження взаємовпливів (позитивних і негативних) цих двох феноменів – міжетнічної толерантності та соціальної когезії, їхніх вислідів на суспільні процеси.

Мета запропонованої статті полягає в з'ясуванні: а) параметрів взаємодії міжетнічної толерантності та соціальної когезії; б) вислідів цієї взаємодії на динаміку міжетнічної толерантності та соціальної когезії; в) впливу результатів цієї взаємодії на суспільні процеси; г) можливостей управління цією взаємодією.

Методологія з'ясування вищеокреслених питань передбачає: а) аналіз результатів досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців, у полі зору яких перебувають феномени «міжетнічна толерантність» і «соціальна когезія»; б) відстеження перебігу наукового дискурсу; в) формулювання висновків щодо їхньої взаємодії на основі соціологічних опитувань (такі впродовж тривалого часу практикуються в українському науковому просторі), зокрема моніторингу соціальних змін «Українське суспільство» у частині, яка стосується стану міжнаціональних (міжетнічних) відносин і відповідей респондентів на питання «Всеукраїнського омнібуса» (2021 р.), включених у загальне опитування.

Для більш конкретного осмислення взаємозв'язку феноменів «міжетнічна толерантність» і «соціальна когезія» вважаємо за необхідне концентровано відтворити їхній контент, у найбільш поширеному трактуванні цих двох феноменів зарубіжними й українськими фахівцями.

Стан дослідження феноменів

Міжетнічна толерантність. Аналіз перебігу наукового дискурсу довкола означеного явища свідчить, що воно найбільш інтенсивно досліджується у філософії, соціології, психології, культурології. Саме представники цих наук (як зарубіжні, так і українські) зробили помітний внесок у з'ясування сутності феномену.

Початком відліку історії функціонування терміна «міжетнічна толерантність» стала середина 1980-х рр., коли він вперше з'явився у глосарії «Етнічність» (Riggs, 1985), виданому під керівництвом професора Департаменту політичних наук штату Гаваї (США) Фреда Рігса (Fred Riggs). У цьому виданні феномен «міжетнічна толерантність» розглядався у змістовному ряді таких понять, як «міжетнічна інтеракція», «міжетнічна напруга», «міжетнічний конфлікт», «етнічне насильство», «етнічний стереотип» тощо (Riggs, 1985, p. 11), що формує контекстуальне поле адекватного розуміння міжетнічної толерантності та розширює коло розуміння властивостей міжетнічної

толерантності та її застосування у проведенні аналізу суспільних процесів у поліетнічних країнах.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури дає підстави робити висновок про те, що сучасні дослідники акцентують увагу на таких моментах міжетнічної солідарності: а) українські науковці подають загальні характеристики явища, відтворюють його взаємодію з іншими виявами у процесі комунікації різноманітних етнофорів, окреслюють його концептуальні параметри в контексті міжетнічної взаємодії, аналізують механізми міжгрупового сприйняття (під дією етнічних стереотипів, етноцентричних ціннісних орієнтацій), з'ясовують соціально-психологічні контексти міжетнічної толерантності та її соціальну роль тощо (Данилюк, 2010; Євтух О., 2010; Мунно, 2020; Хараджи, 2010; Хижняк, 2010); б) зарубіжні дослідники проникають у сутність виявів міжетнічної толерантності на рівні стосунків більшість/меншість, у динаміку контекстів толерантності, у взаємозв'язки міжетнічної толерантності, освіти та політичних орієнтацій, в особливості формування зразків ставлення до етнічних меншин та іммігрантів у конструктах толерантності, у роль освіти у вихованні толерантності (Côté, 2009; Crepaz, 2007; Hazama, 2014; Janmaat, 2009; Kirchner, 2011; Schirmer, 2012; Welton, 2006) тощо.

Соціальна когезія. Науковий дискурс щодо феномену «соціальна когезія» бере свій початок від праці Еміля Дюркгайма (Émile Durkheim) «Самогубство: дослідження в соціології» (1897 р.). На той час уважалося, що висхідними моментами характеристики соціальної когезії були відтворення взаємозалежності між індивідами та суспільством за відсутності латентних соціальних конфліктів, які коріняться в рівні достатків, етнічності, расі, гендері тощо, важливою характеристикою була також наявність усталених стабільних соціальних зв'язків.

Тематику зарубіжного наукового дискурсу стосовно феномену «соціальна когезія» можна відтворити за аналізом матеріалу, представленого у праці Ксав'єра Фонсеки, Штефана Лукоша та Франсез Бразієр (Fonseca, 2018), зокрема йдеться про теоретичні моделі конструювання феномену, його зміст, його функціонування в конкретних соціальних умовах, про обґрунтування його легітимності та ролі

в суспільному розвитку. Серед такого штибу праць – роботи Вільяма Мак-Дугалла (William McDougall), Леона Фестінгера (Leon Festinger), Курта Бека (Kurt Back), Стенлі Шахтера (Stanley Schachter), Джона Френча (John French), Бертрама Рейвена (Bertram Raven), Ірвінга Яніса (Irving Janis), Шарон Жоннот (Sharon Jeannotte), Джозефа Стоукса (Joseph Stokes), Юдіт Максвелл (Judith Maxwell), Матео Алалуфа (Mateo Alaluf), Каролін Бове (Caroline Beauvais), Крістіана Ларсена (Christian Larsen), Курта Левіна (Lewin Kurt), Дорвіна Картрайта (Dorwin Cartwright), Георга Хоманса (George Homans), Марка Грановеттера (Mark Granovetter), Лайфа Браатена (Leif Braaten), Девіда Локвуда (David Lockwood) та інших. Більш детально про внесок тих чи тих дослідників у вивчення феномену «соціальна когезія» можна дізнатися зі спеціальної публікації «Проблематика соціальної когезії в зарубіжному науковому дискурсі» (Колесніченко, 2021).

Основні характеристики контентів феноменів, що досліджуються

Контент міжетнічної толерантності.

Поява та функціонування цього поняття в науковому (переважно соціогумантарному) дискурсі пов'язані з поліетнічним, полікультурним довкіллям, з наявністю різноманітних етнокультурних спільнот. Їхні члени є носіями різних етнічних, етнокультурних і етнопсихологічних властивостей, отже, і поведінкових дій, зокрема стосовно й соціальної когезії. Важливо пам'ятати про той факт, що міжетнічна толерантність реалізується у процесі взаємодії етнофорів, яка являє собою «взаємодію представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному та груповому рівнях у всіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом яких формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи, корегуються уявлення про самих себе (*етнічні автостереотипи*) та формується відповідна етнонаціональна ситуація в конкретній країні» (Євтух, 2012, с. 48). Важливим, чи не визначальним, вислідом такої взаємодії стає рівень готовності до солідарності дій різного роду етнофорів у досягненні того чи того результату, скажімо, соціальної згуртованості.

Констатуючи той факт, що парасольковим терміном для поняття «міжетнічна толерантність» виступає поняття «толерантність», ми, не занурюючись у його інтерпретацію, концентруємо нашу увагу на з'ясуванні концептуального наповнення поняття «міжетнічна толерантність». Принагідно звернемо увагу на найбільш характерні риси, які дослідники виявляють у процесі функціонування феномену «толерантність» і які тим чи тим чином притаманні також феномену «міжетнічна толерантність»: 1) толерантність є специфічною формою особистісного ставлення до наявного соціокультурного розмаїття, є терпимістю до «інакшості»; 2) особистісна толерантність виявляється на рівні свідомості як особистісне ставлення, а на рівні поведінки – як свідомо дія чи вчинок; 3) толерантність сприяє формуванню позитивних ціннісних орієнтацій; 4) толерантності властивий динамічний характер, що пов'язується з динамікою як об'єктів, так і суб'єктів взаємодії в конкретному соціальному та культурному середовищі (Ротар, 2011, с. 41).

Такі характеристики дають підстави визначати поняття «міжетнічна толерантність» як «терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей» (Євтух, 2012, с. 304), у більш узагальненому розумінні – сприйняття та ставлення до «інакшості».

У контексті соціальної когезії особливий наголос варто зробити саме на останньому копонентові означення сутності феномену. З'ясовуючи сутність поняття «міжетнічна толерантність», ми пропонуємо враховувати дослідницький досвід Бруно Беттелхайма (Bruno Bettelheim) і Моріса Яновітца (Morris Janowitz), які свого часу висунули кілька гіпотез щодо окреслення принципів групової ворожості, зокрема й етнічної, яку, на наше переконання, має долати толерантність у міжетнічних відносинах на шляху до соціальної когезії. Серед них такі: 1) ворожість до сторонніх груп є виразом відчуттів ворожості, які він сам зазнавав у минулому; 2) така ворожість є виявом занепокоєння в очікуванні майбутніх викликів; 3) індивід звинувачує сторонні групи у своїх невдачах і проєктує на членів зовнішніх груп небажані характеристики, що підштовхують його до ірраціональних дій; 4) етнічну нетерпимість

можна розглядати як таку, що пов'язана більше з динамічним рухом індивіда у структурі суспільства, ніж із його становищем у якусь хвилину (Bettelheim, 1949, р. 137).

Вітчизняні дослідники феномену «міжетнічна толерантність» звертають увагу на те, що зарубіжні науковці однаковою мірою вживають як термін «міжетнічна толерантність», так і термін «етнічна толерантність», у тотожному значенні. Ми погоджумося з аргументами української фахівчині Марини Хараджи, яка віддає перевагу вживанню першого терміна, оскільки, на її думку: толерантність виявляється у процесі взаємодії щонайменше двох акторів; вона працює у двох (або, за умови участі більшої кількості акторів, у кількох напрямках); водночас зазвичай утворюється «вулиця із двостороннім рухом», під час якого відбувається досить таки інтенсивний обмін етнічною інформацією, ця інформація аналізується та засвоюється обома (чи більшою кількістю) реципієнтами (принаймні цього вимагає логіка взаємодії двох (або більше) суб'єктів); в) термін «міжетнічна толерантність» націлює на діагностику гострих проблем, які виникають у процесі зіткнення інтересів під час взаємодії двох акторів (Хараджи, 2010). Остання ремарка заслуговує на особливу увагу коли йдеться про проблеми соціальної згуртованості (соціальної когезії) в етнічно диверсифікованих спільнотах.

Контент соціальної когезії. Щодо визначення змісту поняття «соціальна когезія», то в цьому сюжетові ми зупинимось на його найбільш поширеному і, вочевидь, найбільш уживаному в сучасному зарубіжному науковому дискурсові розумінні, а надалі звернемо увагу на деякі моменти динаміки його трансформації. Водночас ми наголосимо на трьох чи не найважливіших ознаках, які дають можливість розкрити сутність феномену і які можна покласти в основу пошуків у визначенні його змісту: 1) соціальна когезія фокусується на адаптації нових груп – членів великих колективів, інакше кажучи, соціальна когезія охоплює своєю увагою всі групи – членів цих колективів; 2) соціальна когезія – це процес, який не завершується досягненням результату; 3) соціальна когезія охоплює різні сфери суспільного життя, скажімо, економічну, політичну та соціокультурну (What is). Для операціоналізованого застосування визначення поняття «соціальна когезія»

ми скористаємося дефініцією, запропонованою авторами дослідницького проекту, виконаному групою німецьких дослідників за підтримки Фонду Бертельсманна у 2012 р., та пропозиціями учасників семінару «Виміри соціальної когезії. Нова система індикаторів» (2013 р.): «Соціальна когезія – це якість соціальної співпраці та єдності колективу, визначена в геополітичних термінах, що відтворюються у ставленнях і поведінці його членів. Згуртоване суспільство характеризується стійкими соціальними відносинами, позитивними емоційними зв'язками із чітко вираженою орієнтацією на загальне благо» (Dragolov, 2013, р. 6). Важливо зауважити, що автори дослідження «зібрали розрізнені шматочки знань про соціальну когезію, щоб закласти основу для витонченої та теоретично обґрунтованої концептуалізації» (Dragolov, 2016). Такий підхід дозволив учасникам проекту проаналізувати рівень соціальної єдності в територіально визначеному геополітичному утворенні, виокремити ключові компоненти феномену «соціальна когезія»: а) соціальні відносини (соціальні мережі, віра в людей, сприйняття різноманітності); б) пов'язаність (ідентифікація, довіра до інституцій, сприйняття справедливості); в) зосередження на загальному благові (солідарність, готовність допомагати, повага до соціальних правил, участь у громадському житті) (Dragolov, 2013, р. 6). Характеристики перелічених компонентів передбачають, зокрема, наявність соціальних мереж із міцними внутрішніми зв'язками, високий рівень довіри між членами групи (громади), сприйняття індивідів із різними ціннісними орієнтаціями та способами життя як рівних собі, відчуття справедливого ставлення до себе, почуття відповідальності за інших і за благо інших, участь у соціальному та політичному житті тощо (Dragolov, 2013, р. 6). Силоне поле зазначених характеристик має непересічне значення для досягнення соціальної когезії в етнічно диверсифікованих суспільствах, а його позитивну дію може зміцнювати міжетнічна толерантність.

До цього додамо ще два моменти характеристики феномену «соціальна когезія», які дозволяють поглибити розуміння її сутності: «соціальна когезія передбачає побудову спільних цінностей і спільнот, зменшення розбіжностей у статках і доходах, зазвичай формування

в людей відчуття, що вони залучені до спільного підприємництва, що вони стикаються зі спільними викликами, що вони є членами однієї спільноти»; «готовність членів суспільства співпрацювати один з одним, щоб вижити та процвітати» (What is).

Простори перетину соціальної когезії та міжетнічної толерантності

Щодо дискурсу з питань взаємодії міжетнічної толерантності та соціальної когезії, то, за нашими спостереженнями, які базуються на аналізові літератури останніх двох десятиліть, він лише розгортається. Це переважно власнито зарубіжному науковому просторові. Тут у центрі інтересів дослідників (Bettleheim; Côté; Crepiz; Diversity, 200; Dragolov; Heyd; Minority, 36; Müller; Wickes, 2013) перебувають питання з'ясування співвідношення між етнічною толерантністю та рівністю, питання етнічної толерантності як функції соціального контролю, формування ставлення до іммігрантів у країнах із благополучною соціальною ситуацією, проблеми інтеграції в мультикультурному середовищі тощо. Стосовно українського наукового простору, то тут практично відсутні теоретичні дослідження в названому аспектові, однак накопичується матеріал соціальних досліджень, який дає підстави розмірковувати про взаємозумовленість дії цих двох феноменів. Це ми проілюструємо в даній статті на прикладі моніторингу соціальних змін, що мають місце в українському суспільстві впродовж останніх понад двадцяти років (Українське суспільство, 2020).

У пошуку зв'язків взаємовпливів міжетнічної толерантності та соціальної когезії звернімося до твердження малайзійського дослідника етнічної толерантності Мохда Азміра Нізаха (Mohd Azmir Nizah) про те, що «толерантність розглядається як ключовий елемент сучасного різноманіття в культурному, етнічному, релігійному та політичному плані. Різні емпіричні дані підтвердили, що *толерантність позитивно впливає на соціальну стабільність і гармонію*. Етнічна толерантність може бути визначена як позитивний акт окремих громадян або груп, які висловлюють свої відмінності щодо культурних або традиційних практик, історії та цінностей, а також фізико-біологічних аспектів для більших політичних цілей» (Nizah, 2014). Це твердження корелює з висновками відомого українського етносоціолога професора Володимира

Свтуха, який ще наприкінці 1980-х рр. звернув увагу на непересічну роль етнічних чинників у формуванні солідарного поля дій різноманітних етнофорів у виборюванні своїх прав, зокрема й у соціальній сфері. Він також показав, що «етнічна солідарність» у тих чи тих конкретних ситуаціях може перевершувати силу дії «класової солідарності» (Jewtuch, 1989).

Чинником динаміки соціальної когезії між-етнічна толерантність може виступати з огляду на такі обставини: 1) етнічна диверсифікація посилює інтровертні тенденції в етнічних спільнотах, концентрацію уваги на зміцненні ідентичності цих спільнот, вислідом чого може бути певна їхня обособленість і протиставлення інтересів своєї спільноти інтересам інших спільнот; 2) етноцентричні тенденції, які є нерідким явищем процесів етнічної диверсифікації, можуть формувати елементи етнічного антагонізму, що породжує конфліктні ситуації в міжетнічній взаємодії та час від часу веде до міжетнічних конфліктів (приклади з територій колишнього Радянського Союзу); 3) очевидна сегментація ринку праці в сучасних розвинутих країнах із концентрацією іммігрантів і представників багатьох етнічностей у вторинному (деякою мірою дискримінаційному) сегменті; 4) вплив зовнішніх чинників на динаміку соціального розвитку поліетнічних країн (збільшення масштабів міграцій, пандемія COVID-19, уповільнення темпів економічного розвитку та міжнародних економічних відносин у зв'язку із кризовими ситуаціями, на кшталт ведення воєнних дій, або ж їхня загроза в тому чи тому регіоні) тощо.

Виходячи з означених параметрів взаємодії міжетнічної толерантності та соціальної когезії, можна окреслити простори їхніх перетинів. Такими можуть бути: 1) *ареали з населенням змішаного етнічного (етнокультурного) походження*; тут різноманітні етнофори постійно перебувають у взаємодії; вони обмінюються етнокультурною інформацією; тут формуються поля спільного спілкування, на основі яких зазвичай творяться платформи для спільних активностей у різних сферах – культурній, розважальній, соціальній тощо; 2) *сфери виробничої діяльності та професійної зайнятості* (на підприємствах, у навчальних закладах), де питання соціальної когезії є пріоритетними через необхідність вирішення (наголосимо,

справедливого, рівноправного) цілої низки соціальних питань; 3) *сфери громадських активностей* (неурядові, громадські організації; об'єднання, асоціації культурницького, суспільного, етнічного характеру); 4) *сфери організаційно-професійних активностей* (об'єднання за професійним спрямуванням); 5) *простори культурницько-розважального та спортивного характеру* (театри, кінотеатри, центри культурницького призначення, спортивні комплекси, оздоровчі осередки); 6) *сфери надання населенню послуг*, необхідних для нормального функціонування повсякденного побуту; 7) *сфери медійних активностей*, які забезпечують інформацією різні верстви населення й у яких чимала кількість представників різного соціального й етнокультурного статусу й самі беруть участь. Як можемо застережити, ідеться про простори де в тій чи тій формі відбувається діалог між акторами взаємодії (Müller, 2008; White paper, 2008).

Перелічені простори (вочевидь, їх можна виявляти й у значно більшій кількості, якщо задатися метою конкретизації структури кожного з них) створюють передусім можливості організаційного управління взаємодією між-етнічної толерантності та соціальної когезії, а менеджерські вправності можуть наповнювати зміст взаємодії в цих просторах толерантністю, яка, за згадуваними вище Наталією Ротар і М.А. Нізахом, «позитивно впливає на соціальну стабільність і гармонію» (Ротар, 2011; Nizah, 2014). Власне, відкриває шлях до формування умов для соціальної когезії на її початкових етапах, або ж посилює її позиції у процесі її розвитку, гуртуючи представників різноманітного етнокультурного походження в досягненні соціальної рівності в етнічно диверсифікованих суспільствах.

Українські контексти пов'язаності соціальної когезії з міжетнічною толерантністю

Зауважимо, що віддання переваги вживанню в українській мові терміна «соціальна когезія» (саме «когезія»), а не, скажімо, «соціальна згуртованість» чи то «соціальне згуртування», ми обґрунтували в одній із наших попередніх праць (Колесніченко, 2021).

Серед найважливіших індексів, які формують контексти міжетнічної толерантності в українському соціальному просторі, ми розглядаємо такі: 1) поліетнічний склад населення

країни; 2) роль іммігрантського компоненту в етнонаціональній структурі українського суспільства; 3) стан міжетнічної взаємодії (налаштованість етнофорів на міжетнічну взаємодію з «інакшістю»).

Нагадаємо, що Україна є країною з поліетнічним складом населення (Євтух, 2012, с. 115–118; Yevtukh, 1998; Yevtukh, 2016). Щоправда, говорити про достовірний кількісний вимір української поліетнічності (мається на увазі чисельність тих чи тих етнічних компонентів) складно, оскільки останній перепис населення проводився у 2001 р., а наступний планується у 2024 р. На підтвердження тези про поліетнічний характер українського суспільства наведемо такі дані: 1) нині в Україні зафіксовані представники майже 130 етнічностей; 2) етнічний маркер властивий усім регіонам країни (за концентрацією етнічних спільнот різні регіони мають різні показники; українці становлять більшість в усіх регіонах (за винятком Криму); у більшості регіонів руськіє (Yevtukh, 2013) перебувають на другому місці; в Україні налічується 12 регіонів, де від трьох до восьми інших етнічних спільнот, ніж українці та руськіє, мають частку серед населення від 0,2%; 3) упродовж тривалого історичного періоду в Україні сформувалося кілька ареалів із чітко вираженою присутністю тих чи тих етнічностей: Автономна Республіка Крим (руськіє, українці, кримські татари, вірмени), Буковина (українці, молдавани, руськіє, румуни, молдавани, гагаузи), Закарпаття (українці, руськіє, угорці, роми); Одеська область (українці, руськіє, болгари, молдавани, гагаузи); 4) нові етнічності – іммігранти, зосереджені в основному у великих містах країни (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Вінниця, до російсько-української війни Донецьк).

В останні 20–30 років в Україні сформувався, хоча й незначний, але вже помітний в етнічній палітрі населення, контингент нових етнічностей – іммігранти (Євтух, 2020; Yevtukh, *New immigrants*, 2013). За підрахунками фахівців, у 2017 р. в Україні налічувалося понад 235 тисяч осіб (Малиновська, 2018, с. 368). Основними джерелами поповнення зовнішніх мігрантів (нагадаємо, що після агресії Росії проти України у 2014 р., 2022 р. сформувався пул внутрішніх мігрантів – кілька мільйонів осіб) є вихідці із країн Азії, Африки, арабських країн. У зв'язку

з пандемією COVID-19 потік зовнішніх мігрантів значно зменшився, а з початком війни Росії проти України (2022 р.) припинився. За останніми дослідженнями, іммігрант в Україні – це переважно чоловік середнього віку, одружений, з вищою освітою, зайнятий у різного рівня бізнесові, із власним житлом, з ісламською релігійною ідентичністю, з наявністю дітей, зазвичай більше двох (Кісла, 2020, с. 86–87).

Нині для визначення підґрунтя міжетнічної толерантності ми скористаємося даними згаданого вище соціального моніторингу «Українське суспільство», у якому використовується шкала Богардуса з метою окреслення параметрів соціальної дистанції, характерної для взаємодії носіїв різноманітних етнічностей. Нагадаємо, що ця семибальна шкала (1 – мінімальна дистанція, а 7 – максимальна дистанція) охоплює такі питання: допуск вихідців тієї чи тієї національності як **1)** членів своєї сім'ї, **2)** близьких друзів, **3)** сусудів, **4)** колег по роботі, **5)** мешканців України, **6)** відвідувачів України (туристів), **7)** узагалі не допустив би. Ми відтворимо ситуацію з тими етнічностями, які, на наш погляд, деякою мірою є проблемними, тобто дані засвідчують вищий рівень дистанціювання, ніж для більшості етнічних спільнот. Отже, для вихідців з арабських країн середній бал становив (1992–2020 рр.) від 5,1 (1992 р.) до 6,1 (2012 р.); 5,9 (2020 р.); водночас за індексами шкали (2020 р.) показники були такими: **1** – 1,8; **2** – 3,7; **3** – 2,9; **4** – 3,4; **5** – 4,1; **6** – 52,9; **7** – 30,9. Для турків: від 4,9 (1992 р.) до 5,9 (2002–2004 рр.); 5,5 (2020 р.); водночас за індексами шкали (2020 р.) показники були такими: **1** – 2,5; **2** – 4–6; **3** – 6,7; **4** – 4,7; **5** – 8,2; **6** – 57,4; **7** – 15,4 (Українське суспільство, 2020, с. 478, 484).

Порівняння перелічених показників згаданих представників із носіями інших етнічностей дає таку картину: найнижчий середній бал соціальної дистанції в мешканців України слов'янського походження (2020 р.): українці – 2,4; білоруси – 4,3; поляки – 4,7; руськіє (росіяни) – 4,8 (можна припустити, що у зв'язку з російською агресією цей індекс зростатиме). Для інших етнічностей, включених до моніторингу (американці, угорці, грузини, євреї, кримські татари, молдавани, німці, румуни), він становив від 4,8 (у німців) до 5,3 (у румунів).

Для визначення тенденцій в оцінці рівня міжетнічної толерантності важливими, на наш погляд, є показники перших чотирьох замірів. Вони надзвичайно різняться стосовно тих чи тих етнічностей: членами своєї сім'ї арабів хотіли би бачити 1,8% респондентів, близькими друзями – 3,7%, сусідами – 2,9%, колегами по роботі – 3,4%, мешканцями України – 4,1%; у турків ці показники такі: 2,5; 4,6; 6,7; 4,7; 8,2% відповідно. Натомість у представників слов'янських етнічних спільнот і показники значно вищі: українці – 54,7; 12,4; 5,2; 1,6; 19,5%; білоруси – 10,0; 13,2; 17,3; 6,3; 12,6%; поляки – 5,0; 10,8; 12,6; 10,2; 10,2%; руські (росіяни) – 12,8; 9,6; 10,0; 4,3; 8,8% (на передбачуване підвищення цього показника вплине агресія Росії проти України).

Такі індекси для інших етнічних спільнот згадуваного моніторингу зазвичай більш помірні в порівнянні, скажімо, з арабами та турками, але вони поступаються показникам представників слов'янських груп населення. Наприклад, в угорців вони становлять 3,2; 6,4; 11,6; 6,3%; а в молдаван – 3,0; 7,1; 12,7; 4,3% (Українське суспільство, с. 478–484).

Дані моніторингу дають підстави зробити висновок про те, що в українському суспільстві за розмірами соціальної дистанції сформувався три сегменти етнічних спільнот: представники слов'янських етнічностей (з найбільш сприятливим показником до міжетнічної толерантності), представники інших, переважно неслов'янських спільнот (з досить таки комфортним підґрунтям до міжетнічної толерантності), представники спільнот іммігрантського походження, додамо сюди і ромів (з більш

високою різницею в соціальній дистанції, ніж у попередніх двох групах, але з таким індексом, що свідчить про гідний рівень міжетнічної толерантності й дозволяє вибудовувати безконфліктні стосунки). Така ситуація в міжетнічній взаємодії свідчить про можливості досягнення досить високого рівня соціальної когезії в українському суспільстві, за умов зміцнення егалітарних (рівноправних) засад соціальної політики української держави.

Висновки

Міжетнічна толерантність, яка є компонентом міжетнічної взаємодії, що становить, своєю чергою, одну з найхарактерніших рис у розвиткові етнічно диверсифікованого суспільства, безумовно, впливає на рівень соціальної когезії в ньому. Цей вплив зумовлюється тією обставиною, що носії різноманітних етнічностей є активними акторами суспільних процесів, зокрема й тих, що мають місце в соціальній сфері. Групи етнічних акторів, беручи участь у цих процесах, ставлять за мету досягнення визначених інтересів, передусім соціального благополуччя, економічної рівності та формування комфортного етнокультурного доквілля свого проживання на рівні громади, регіону, суспільства загалом. Такі цілі найефективніше досягаються зазвичай за умови солідарних дій представників різноманітних спільнот; платформу такого роду дій великою мірою формує міжетнічна толерантність. Зрештою, у такому ланцюжку можна шукати впливи міжетнічної солідарності на формування соціальної когезії, змістом якої, власне, є, як зазначалося вище, забезпечення добробуту всіх членів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Данилюк І. (2010). Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір. Київ : Самміт-книга. 432 с.
2. Дрожжина С. (2006). Толерантність як дієвий чинник демократизації сучасного українського суспільства. *Мультиверсум. Філософський альманах*. № 55. С. 46–51.
3. Євтух В. (2012). Етнічність : енциклопедичний довідник. Київ : Фенікс. 396 с.
4. (2020). Іммігранти у контексті етнонаціональних процесів / В. Євтух та ін. Київ : Інтерсервіс. 192 с.
5. Євтух О. (2010). Міжетнічна взаємодія: об'єктно-предметне поле дослідження. *Нова парадигма*. Вип. 95. С. 193–203.
6. Кісла Г. (2020). Соціальний портрет іммігрантів в Україні. Досвід соціологічного дослідження. *Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти*. Випуск 4. С. 68–97. URL: <http://enquir.edu.ua/handle/123456789/30809> (дата звернення: 25.08.2022).
7. Колесніченко М. (2021). Проблематика соціальної когезії у зарубіжному науковому дискурсі. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. Вип. 35 (7). С. 17–32.
8. Малиновська О. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД. 472 с.

9. Мунно Н. (2020). Міжетнічна толерантність як об'єкт української етносоціології. *Евалюація*. Вип. 4. С. 110–118. URL: <http://enpuir.edu.ua/handle/123456789/30809> (дата звернення: 25.08.2022).
10. Мухтерем В. (2005). Міжетнічна толерантність як феномен поліетнічного українського суспільства. *Віче*. № 4. С. 62–66.
11. Ротар Н. (2011). Теоретико-методологічні аспекти формування етнокультурної толерантності. *Довідник міжетнічної толерантності*. Чернівці : Букрек. С. 10–43.
12. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (2020). Вип. 7(21). Київ : Інститут соціології НАН України. 546 с.
13. Хараджи М. (2010). Міжетнічна толерантність: концептуалізація поняття. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»* : збірник наукових праць. Вип. 19. Т. I. С. 333–339.
14. Хижняк О. (2010). Соціальне призначення толерантності. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент* : збірник наукових праць. Вип. 3. С. 41–55.
15. Bettelheim Bruno, Janowitz Morris (1949). Ethnic tolerance: A function of social control. *American Journal of Sociology*. Vol. 55. № 2. P. 137–145. URL: <https://www.jstor.org/stable/2770891> (дата звернення: 06.11.2021).
16. Côté Rochelle R., Erickson Bonnie H. (2009). Untangling the roots of tolerance: How forms of social capital shape attitudes toward ethnic minorities and immigrants. *American Behavioral Scientist*. Vol. 52. № 12. P. 1664–1689. DOI: 10.1177/0002764209331532
17. Crepaz M., Darmon R. Constructing tolerance: How the welfare state shapes attitudes about immigrants. *Comparative Political Studies*. Vol. 42. № 3. P. 437–463.
18. Diversity and cohesion: New challenges for the integration of immigrants and minorities (2000). Strasbourg : Council of Europe. 120 p.
19. (2013). Social Cohesion Radar measuring common ground: An international comparison of social cohesion methods report 56 p. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/74134> (дата звернення: 25.08.2022).
20. (2016). Social cohesion in the Western world. What holds societies together: Insights from the Social Cohesion Radar / Georgi Dragolov et al. Heidelberg : Springer. 138 p. DOI: 10.1007/978-3-319-32464
21. (2018). Social cohesion revisited: A new definition and how to characterize it / Fonseca Xavier et al. DOI: 10.1080/13511610.2018.1497480
22. 25. Gaasholt Oystein, Togeby Lise (1995). Interethnic tolerance, education, and political orientation: Evidence from Denmark. *Political Behavior*. Vol. 17. № 3. DOI: 10.1007/BF01498597
23. Gibson J.L. (2007). Political intolerance in the context of democratic theory. *The Oxford Handbook of Political Science* / R.E. Goodin (ed). Oxford : Oxford University Press. P. 323–341.
24. Ghosh Mridula (2011). Diversity and tolerance in Ukraine in the context of EURO 2012. Kyiv : Friedrich Ebert Stiftung. 21 p.
25. Hazama Yasushi (2014). Minority type matters: Ethnic diversity and tolerance in 29 European democracies. *IDE Discussion Paper*. № 442. 33 p. URL: <https://www.ide.go.jp/English/Publish/Reports/Dp/442.html> (дата звернення: 20.01.2022).
26. Janmaat J.G., Mons N. (2009). Promoting ethnic tolerance and patriotism: The role of education system characteristics. *Comparative Education Review*. Vol. 55. № 1. P. 056–081. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/657105> (дата звернення: 05.11.2021).
27. Jewtuch W. (1989). Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas. *Migrationsforschung*. Heft 22. S. 12–20.
28. Jha S. (2012). Trade, institution and ethnic tolerance: Evidence from South Asia. *American Political Science Review*. Vol. 107. P. 806–832.
29. Heyd D. 2003. Education to toleration: Some philosophical obstacles and their resolution. *The culture of toleration in diverse societies: Reasonable tolerance* / Ed. by C. McKinnon, D. Castiglion. Manchester University Press. P. 196–207. URL: https://pluto.huji.ac.il/~msheyd/files/education_toleration.pdf (дата звернення: 28.08.2022).
30. (2011). Crafting tolerance: The role of political institution in comparative perspective / Antje Kirchner et al. *European Political Science Review*. Vol. 3. Issue 2. P. 201–227. DOI: 10.1017/S175577391000041X
31. Minority integration in Central Eastern Europe. Between ethnic diversity and equality (2009) / Edited and Introduced by Timofey Agarin and Malte Brosig. Amsterdam : Rodopi. 358 pp.
32. Müller Floris (2012). Making contact. Generating interethnic contact for multicultural integration and tolerance in Amsterdam. *Race, Ethnicity and Education*. Volume 15. Issue 3. P. 425–440. DOI: 10.1080/13613324.2011.585341
33. (2008). The integrative power of sport: Imagined and real effects of sport events on multicultural intergration / Floris Müller et al. *Sociology of Sport Journal*. № 25. P. 387–401.

34. Nizah Mohd Azmir Mohd. (2014). A theoretical review of ethnic tolerance, political tolerance and making connection to voting behaviour. *Conference Paper*. URL: https://www.researchgate.net/publication/268747347_A_THEORETICAL_REVIEW_OF_ETHNIC_TOLERANCE_POLITICAL_TOLERANCE_AND_MAKING_CONNECTION_TO_VOTING_BEHAVIOUR (дата звернення: 25.08.2022).
35. Riggs Fred (1985). Ethnicity. InterCocta glossary. Concepts and terms used in ethnicity research (Pilot Edition). Hawaii. 206 p.
36. (2012). From tolerance to respect in inter-ethnic contexts / Werner Schirmer et al. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Volume 38. Issue 7. P. 1049–1065. DOI: 10.1080/1369183X.2012.681448
37. (2008). Social cohesion and tolerance for group differences / Ray Johanna Vollhardt et al. *Handbook on Building Culture of Peace* / Joseph de Rivera (ed.). Springer Science + Business Media, LLC. P. 139–152. DOI: 10.1007/978-0-387-09575-2_10
38. Weldon S.A. (2006). The institutional context of tolerance for ethnic minorities: A comparative, multilevel analysis of Western Europe. *American Journal of Political Science*. Vol. 50. Issue 2. P. 331–349. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2006.00187.x
39. What is social cohesion? URL: <https://scanloninstitute.org.au/what-social-cohesion>
40. White paper on intercultural dialogue “Living Together as Equals in Dignity”. (2008). Strasbourg : Council of Europe. 60 p.
41. (2013). Ethnic diversity and its impact on community social cohesion and neighborly exchange / Rebeca Wickes et al. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/juaf.12015>
42. Yevtikh V. (1998). National minorities in Ukraine: Status, rights, prospects. *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*. Warszawa. P. 323–362.
43. Yevtikh V. (2013). New immigrants in Ukrainian space: Problems of integration. *Educatia Din Perspectiva Valorilor. Idei, Concepte, Modele*. Tom IV : Summa Paedagogica. Cluj-Napoca : Editura EIKON. P. 34–44.
44. Yevtikh V. (2013). Russkiye in Ukraine: myths versus realities or vice versa. *Ethnicity: Ukrainian perspectives. General introduction*. Warsaw ; Kiev. P. 89–103.

References:

1. Bettelheim Bruno, Janowitz Morris. (1949). Ethnic tolerance: A function of social control. *American Journal of Sociology*. Vol. 55. № 2. Pp. 137–145. <https://www.jstor.org/stable/2770891> (6.11.2021).
2. Côté Rochelle R., Erickson Bonnie H. (2009). Untangling the roots of tolerance: How forms of social capital shape attitudes toward ethnic minorities and immigrants. *American Behavioral Scientist*. Vol. 52. № 12. Pp. 1664–1689. DOI: 10.1177/0002764209331532
3. Crepaz M.M., Darmon R. (2007). Constructing tolerance: How the welfare state shapes attitudes about immigrants. *Comparative Political Studies*. Vol. 42. № 3. Pp. 437–463.
4. Danylyuk. I.V. (2010). Etnichna psykholohya yak haluz' naukovoho znannya: istoryko-teoretychnyi vymir [Ethnic psychology as a field of scientific knowledge: historical and theoretical dimension]. Kyiv : Summit-knyha. 432 s. [in Ukrainian].
5. Diversity and cohesion: New challenges for the integration of immigrants and minorities. (2000). Strasbourg : Council of Europe. 120 pp.
6. Dragolov Georgi, Ignác Zsófia S., Lorenz Jan, Delhey Jan, Boehnke Klaus. (2013). Social Cohesion Radar measuring common ground: An international comparison of social cohesion methods report. Bertelsmann Stiftung. 56 pp. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/74134> (25.08.2022).
7. Dragolov Georgi, Ignác Zsófia S., Lorenz Jan, Delhey Jan, Boehnke Klaus, Unzicker Kai. (2016). Social cohesion in the Western world. What holds societies together: Insights from the Social Cohesion Radar. Heidelberg : Springer. 138 pp. DOI: 10.1007/978-3-319-32464.
8. Drozhzhyna S.V. (2006). Tolerantnist' yak diyovyi chynnyk demokratyzatsiyi suchasnoho ukrayins'koho suspil'snva [Tolerance as an effective factor in the democratization of modern Ukrainian society]. *Multyversum. Philosofs'kyi Al'manakh* [Multiversum. Philosophical Herald]. № 55. Pp. 46–51 [in Ukrainian].
9. Fonseca Xavier, Lukosch Stephan, Brazier Frances. (2018). Social cohesion revisited: A new definition and how to characterize it. DOI: 10.1080/13511610.2018.1497480.
10. Gaasholt Oystein, Togeby Lise. (1995). Interethnic tolerance, education, and political orientation: Evidence from Denmark. *Political Behavior*. Vol. 17. № 3. DOI:10.1007/BF01498597.
11. Gibson J.L. (2007). Political intolerance in the context of democratic theory. Goodin R.E. (ed). *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford : Oxford University Press. Pp. 323–341.
12. Ghosh Mridula. (2011). Diversity and tolerance in Ukraine in the context of EURO 2012. Kyiv : Friedrich Ebert Stiftung. 21 pp.

13. Hazama Yasushi. (2014). Minority type matters: Ethnic diversity and tolerance in 29 European democracies. *IDE Discussion Paper*. № 442. 33 pp. URL: <https://www.ide.go.jp/English/Publish/Reports/Dp/442.html> (20.01.2022).
14. Janmaat J.G., Mons N. (2009). Promoting ethnic tolerance and patriotism: The role of education system characteristics. *Comparative Education Review*. Vol. 55. № 1. Pp. 056–081. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/657105> (5.11.2021).
15. Jewtuch W. (1989). Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas. *Migrationsforschung*. Heft 22. S. 12–20.
16. Jha S. (2012). Trade, institution and ethnic tolerance: Evidence from South Asia. *American Political Science Review*. Vol. 107. Pp. 806–832.
17. Heyd D. (2003). Education to toleration: Some philosophical obstacles and their resolution. The culture of toleration in diverse societies: Reasonable tolerance / ed. by C. McKinnon, D. Castiglione. Manchester University Press. Pp. 196–207. URL: https://pluto.huji.ac.il/~msheyd/files/education_tolerantion.pdf (28.08.2022).
18. Kharadzhy M. V. (2010). Mizhetnichna tolerantist' : kontseptualizatsiya ponyattya [Interethnic tolerance: conceptualization of the notion]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "PKHDPU imeni Grygoriya Skovoroda DVNZ "PKHDPU" : Zbirnyk naukovykh prats'* [Humanitarian Herald Grygoriy Skovoroda DVNZ "PKHDPU" : Collection of Scientific Papers]. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi. Vypusk [Issue] 19. Tom [Volume] 1. S. 333–339.
19. Kirchner Antje, Freitag Markus, Rapp Carolin. Crafting tolerance: The role of political institution in comparative perspective. (2011). *European Political Science Review*. Vol. 3. Issue 2. Pp. 201–227. DOI: 10.1017/S175577391000041X.
20. Khyzhnyak O.V. (2010). Sotsial'ne pryznachennya tolirantnosti [Social purpose of tolerance]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sociologiya, psykholohiya, pedagogika, menedzhment : Zbirnyk naukovykh prats'* [International Scientific Forum : Collection of Scientific Papers]. Vypusk [Issue] 3. S. 41–55.
21. Kislak Ganna. (2020). Sotsial'nyi portret immigrantiv v Ukraini: dosvid sotsiologichnoho doslidzhennya [Social portrait of immigrants in Ukraine. Experience of sociological research]. *Evalyuvatsiya: naukovy, osvritni, sotsial'ni proekty* [Evaluation: scientific, educational, social projects]. Vypusk [Issue] 4. S. 68–97. URL: <http://enpuir.edu.ua/handle/123456789/30809> [in Ukrainian] (25.08.2022).
22. Kolesnichenko M.V. (2021). Problematyka sotsial'noyi kogeziyi u zarubizhnomy naukovomy diskursi [The problems of social cohesion in foreign scientific discourse]. *Osvitniy diskurs : Zbirnyk naukovykh prats'* [Educational Discourse : Collection of Scientific Papers]. Vypusk [Issue] 35 (7). S. 17–32 [in Ukrainian].
23. Malynovs'ka O. (2018). Migratsiyna polityka: Global'nyi kontekst ta ukrayins'ki realiyi [Migration policy: Global context and Ukrainian realities]. Kyiv : NICD 472 s. [in Ukrainian].
24. Minority integration in Central Eastern Europe. Between ethnic diversity and equality. (2009). Edited and Introduced by Timofey Agarin and Malte Brosig. Amsterdam : Rodopi. 358 pp.
25. Mukhterem V. (2005). Mizhetnichna tolerantnist' yak fenomem polietnichnoho ukrayins'koho suspil'stva [Interethnic tolerance as a phenomenon of polyethnic Ukrainian society]. *Viche* [Gathering]. № 4. S. 62–66 [in Ukrainian].
26. Müller Floris. (2012). Making contact. Generating interethnic contact for multicultural integration and tolerance in Amsterdam. *Race, Ethnicity and Education*. Volume 15. Issue 3. Pp. 425–440. DOI: 10.1080/13613324.2011.585341.
27. Müller Floris, van Zoonen Liesbet, de Roode Laurens. (2008). The integrative power of sport: Imagined and real effects of sport events on multicultural intergration. *Sociology of Sport Journal*. 25. Pp. 387–401.
28. Munno Nicolo. (2020). Mizhetnichna tolerantnist' yak obyekt ukrayins'koyi etnosotsiologiyi [Interethnic tolerance as an object of Ukrainian ethnosociology]. *Evalyuvatsiya: naukovy, osvritni, sotsial'ni proekty* [Evaluation: scientific, educational, social projects]. Vypusk [Issue] 4. S. 110–118. URL: <http://enpuir.edu.ua/handle/123456789/30809> (25.08.2022) [in Ukrainian].
29. Nizah Mohd Azmir Mohd. (2014). A theoretical review of ethnic tolerance, political tolerance and making connection to voting behaviour. Conference Paper. URL: https://www.researchgate.net/publication/268747347_A_THEORETICAL_REVIEW_OF_ETHNIC_TOLERANCE_POLITICAL_TOLERANCE_AND_MAKING_CONNECTION_TO_VOTING_BEHAVIOUR (25.08.2022).
30. Riggs Fred. (1985). Ethnicity. InterCocta glossary. Concepts and terms used in ethnicity research (Pilot Edition). Hawaii. 206 pp.
31. Rotar N. (2011). Teoretyko-metodolohichni aspekty formuvannya etnokul'turnoyi tolerantnosti [Theoretiko-metodological aspects of formation of ethnocultural tolerance]. *Dovidnyk mizhetnichnoyi tolerantnosti* [Guide of interethnic tolerance]. Chernivtsi : Bukrek [in Ukrainian]. S. 10–43.
32. Schirmer Werner, Weidenstedt Linda & Reich Wendelin. (2012). From tolerance to respect in inter-ethnic contexts. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Volume 38. Issue 7. Pp. 1049–1065. DOI: 10.1080/1369183X.2012.681448 (27.08.2022).
33. Ukrayins'ke suspil'stvo: monitoryng sotsial'nykh zmin [Ukrainian society: Monitoring of social changes]. (2020). Vypusk [Issue] 7 (21). Kyiv : Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny. 546 S. [in Ukrainian]

34. Vollhardt Johanna Ray, Migacheva Katya, Tropp Linda R. Social cohesion and tolerance for group differences. (2008). Joseph de Rivera (ed.). Handbook on Building Culture of Peace. Springer Science+Business Media, LLC. Pp. 139–152. DOI: 10.1007/978-0-387-09575-2_10
35. Weldon S.A. (2006). The institutional context of tolerance for ethnic minorities: A comparative, multilevel analysis of Western Europe. *American Journal of Political Science*. Vol. 50. Issue 2. Pp. 331–349. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2006.00187.x
36. What is social cohesion? URL: <https://scanloninstitute.org.au/what-social-cohesion>
37. White paper on intercultural dialogue “Living Together as Equals in Dignity”. (2008). Strasbourg : Council of Europe. 60 pp.
38. Wickes Rebeca, Zahnw Enee, White Gentry. (2013). Ethnic diversity and its impact on community social cohesion and neighborly exchange. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/juaf.12015> (10.09.2021).
39. Yevtukh O.V. (2010). Mizhetnicna vzayemodiya: obyektно-predmentne pole doslidzhennya [Ethnic interaction: object-subject field of research]. *Nova paradygma [New paragam]*. Vypusk 95. Pp. 193–203 [in Ukrainian].
40. Yevtukh Volodymyr. (1998). National minorities in Ukraine: Status, rights, prospects. *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*. Warszawa. Pp. 323–362.
41. Yevtukh Volodymyr. (2012). Etnichnist’: Entsyklopedychnyi dovidnyk [Ethnicity: An encyclopedic guide]. Kyiv : Phoenix. 396 s. [in Ukrainian].
42. Yevtukh Volodymyr. (2013). New immigrants in Ukrainian space: Problems of integration. *Educatia Din Perspectiva Valorilor. Idei, Concepte, Modele. Tom IV : Summa Paedagogica*. Cluj-Napoca : Editura EIKON. Pp. 34–44.
43. Yevtukh Volodymyr. (2013). Ruskiye in Ukraine: myths versus realities or vice versa. *Ethnicity: Ukrainian perspectives*. General introduction. Warsaw ; Kiev. Pp. 89–103.
44. Yevtukh V.B., Kisla G.O., Savenkova L.V. (2020). Immigranty u konteksti etnonatsional’nykh protseviv [Immigrants in context of ethnonational processes] Kyiv : Interservis. 192 s. [in Ukrainian].